

Urban Vehovar
Mislejeva 3
1000 Ljubljana
031-65-00-43
urban.vehovar@siol.net

SLOVENIJA – VREDNOTE IN RAZVOJNE MOŽNOSTI

Uvod

Eno od možnih izhodišč pri obravnavi premen vrednotnega sistema državljanek in državljanov Republike Slovenije (kot tudi državljanek in državljanov Republike Hrvaške) predstavlja proces modernizacije in obravnava tega procesa v navezavi na tiste dejavnike, ki opredeljujejo strukturno-institucionalno in vrednotno razsežje družbe.¹ Slovenija naj bi predstavljala 'zgodbo o uspehu', vsaj v kolikor govorimo o državah vzhodne srednje Evrope (Central Eastern Europe, CEE). Zastavlja se vprašanje, v kolikšni meri so vrednote Slovenk in Slovencev (kot udi Hrvatice in Hrvatov) usklajene s procesi modernizacije in kolikšen je modernizacijski potencial slovenske družbe, kot je pogojen v razmerju z vrednotami?!

Ključen in dominanten proces, ki se odvija v ozadju procesov modernizacije, je ekonomska globalizacija. Ta proces je neizogiben, obenem pa je po svoji naravi sorazmerno enostranski, usmerjen predvsem k doseganju visoke ravni ekonomske učinkovitosti. Na eni strani velja, da je ekonomska učinkovitost podprta s sklopom institucij, ki tvorijo strukturo podjetniškega in siceršnjega družbenega okolja, na drugi strani pa je vsakršna makroinstitucionalna ureditev umeščena (embedded/ness, Polanyi) v kulturni milje. Zato vrednote vsaj do neke mere pogojujejo ekonomsko učinkovitost v kontekstu modernizacije družbe oz. procesov globalizacije.

V skladu z Inglehartovo opredelitvijo, imamo v svetu opraviti z več 'kulturnimi območji', ki se medsebojno razlikujejo glede na vrednotne sisteme (Inglehart, 1997; Inglehart 2000). Inglehart je opredelil dve razsežji, s pomočjo katerih lahko umestimo družbe v kulturni zemljevid sveta, razsežje 'tradicionalnih' vs 'sekularno-racionalnih' usmeritev in razsežje 'vrednot preživetja' vs 'vrednot samoizražanja'. Razsežje tradicionalno vs sekularno-racionalno označuje, na eni strani kontinuuma, relativna pomembnost religije, družinskih vezi, podrejanje oblasti, izogibanje političnim konfliktom in poudarek na konsenzu, in obratno; na drugi strani kontinuuma ga označuje relativna negacija tradicionalnega. Adam in sodelavci sklepajo, da tvorijo sekularno-racionalne usmeritve boljši temelj za sprejemanje prožnejših in zapletenejših organizacijskih modelov in delovnih procesov, ki so značilni za visokorazvite družbe (Adam et al., 2005).

---

¹ Tukaj ločujem institucionalno dimenzijo, ki jo opredeljujem predvsem kot razsežje makro ravni, v smislu institucij kot usmerjajočih dejavnikov, ki jih opredeljuje država v okvirih pravosodnega sistema, zakonske in ostale regulative, boja proti korupciji in organizacij, ki ga izvajajo. Na drugi strani pa obravnavam vrednote kot specifične institucije usmerjanja, ki zadevajo predvsem posameznike, torej predstavljajo vrednote razsežje mikro in mezzo ravni.

Eno od osrednjih značilnosti razsežja vrednot preživetja vs vrednot samoizražanja predstavlja nasprotje med materialističnimi in postmaterialističnimi vrednotami. Tudi tokrat velja, da je prehod od enega k drugemu razsežju pogojen z uspešnimi procesi modernizacije: Inglehart povezuje prehod od prvega k drugemu razsežju z uspešnim ekonomskim razvojem (Inglehart, 1997). Za družbe, ki izkazujejo visoko stopnjo postmaterialističnih vrednotnih usmeritev sta značilni visoka raven medosebnega zaupanja in toleranca do drugačnosti.

Na kratko, najrazvitejše družbe sveta naj bi dosegale najvišje vrednosti na razsežjih sekularno-racionalnega in samoizražanja oz. postmaterializma. Vsaj do neke mere je temu tudi tako: najbolj sekularno-racionalne in postmaterialistične družbe so skandinavske družbe, oziroma – v skladu z opredelitvijo Ingleharta – evropske protestantske družbe (Inglehart, 2004). V grobem lahko rečemo, da predstavlja enega od predpogojev ekonomske razvitosti kompleks vrednot, za katerega sta značilni racionalnost in/ali postmaterializem, s tem, da dosegajo skandinavske družbe relativen maksimum na obeh razsežjih. Zato tudi ne preseneča, da obstaja visoka stopnja korelacije med vrednotnimi usmeritvami in stopnjo ekonomskega razvoja (Adam et al., 2005).²

Adam in sodelavci ugotavljajo, da pripada Slovenija dvema kulturnima območjema, območju bivših komunističnih držav ter območju katoliške Evrope. Zaradi tega dosega zmerne ocene na obeh razsežjih, čeprav je na kontinuumu tradicionalnih vs sekularno-racionalnih usmeritev oz. vrednot usmerjena relativno zelo visoko (ibid.).³ Rus in Toš celo ocenjujeta, da je tovrstna umestitev oz. položaj Slovenije pravzaprav zelo ugoden, saj se uvrščamo blizu evropskih protestantskih dežel, Nemčije in Finske (Rus in Toš, 2005).⁴

Kakorkoli, mogoče se je strinjati z ugotovitvijo Adama in sodelavcev, da imamo v primeru vseh družb Vzhodne Srednje Evrope opraviti s 'kulturnim zaostankom' (cultural lag, Ogburn), tj. z nesinhroniziranim razmerjem med novovzpostavljeno institucionalno strukturo in kulturnimi oz. vrednotnimi vzorci (cf. Adam et al., 2005). To seveda pomeni, da domnevamo, da morajo obstajati kulturni predpogoji učinkovitega delovanja institucionalnega okvira, in da šele ti pogoji omogočajo relativno optimalne izkoristke (tudi v ekonomski sferi) novovzpostavljene institucionalne ureditve.

Nadaljnja modernizacija Slovenije (in tudi Hrvaške) bo potemtakem mogoča le, če bo prišlo tako do institucionalne kot tudi do kulturne konvergence z razvojnim jedrom, ki ga v kontekstu Evropske unije predstavljajo njene najrazvitejše članice.

Na tem mestu prehajam k obravnavi nekaterih vrednotnih usmeritev, značilnih za Slovenijo, še pred tem pa bom na kratko opredelil njen ekonomski položaj.

² Obenem velja tudi to, da obstaja visoka stopnja korelacije med kakovostjo institucionalne ureditve ter višino, stopnjo rasti in vzdržnostjo rasti bruto domačega proizvoda (*World Economic Outlook*, 2003).

³ Za Hrvaško velja, da prav tako pripada obema zgoraj omenjenima območjema, da je blizu Španiji, Izraelu, Italiji in Urugvaju, obenem pa je na razsežju tradicionalno-racionalnega uvrščena slabše kot Slovenija – vsaj v modernizacijskem smislu, v kolikor se modernizacija izraža v nižjih stopnjah tradicionalizma – medtem ko dosega na razsežju materialistično-postmaterialističnih vrednot domala identičen rezultat.

⁴ Finska brez dvoma predstavlja zgodbo o uspehu, vprašanje pa je, če lahko za zgodbi o uspehu označimo Grčijo ali Češko, ki sta prav tako uvrščeni najbližje Sloveniji.

Ekonomski položaj slovenske družbe

V obdobju med letoma 1993 in 2001 Slovenija dosegla drugo najvišjo povprečno stopnjo rasti med vsemi pokomunističnimi družbami, ki so 1. maja 2004 vstopile v Evropsko unijo (Šušteršič, 2004). Povprečna realna stopnja rasti v Sloveniji je znašala 4,3%, na Poljskem pa 4,8%.⁵ Poleg tega je bila stopnja rasti v Sloveniji tudi zelo stabilna, ni prišlo do kakršnihkoli makroekonomskih neravnotežij. Slovenski stopnji nezaposlenosti in revščine sta pod povprečjem Evropske unije,⁶ delež denarja, ki je namenjen socialnim transferjem je prav tako primerljiv z evropskim povprečjem. Slovenija je razvila delujoč sistem socialnega partnerstva, med tranzicijo pa je bilo v Sloveniji relativno malo protestov ali političnih pretresov (ibid.).

Šušteršič ugotavlja, da je splošna ekonomska, socialna in politična stabilnost Slovenije jasen rezultat gradualizma (ibid.). Z gradualizmom je mišljen specifičen pristop k tranziciji, v nasprotju s ti. 'big-bang' pristopom. Gradualizem ni dopuščal naglih reform, ki bi privedle do družbenih nemirov in ustavitve reform.

Argumentov, ki govorijo v prid enemu ali drugemu pristopu je veliko (Rojec et al., 2004). Eden od argumentov v prid gradualizmu je, da porazdeljuje stroške tranzicije, tj. povečano nezaposlenost in socialna tveganja, skozi večje časovno obdobje. Poleg tega pa, ker so procesi institucionalnih sprememb nujno odvisni od prehojene zgodovinske poti (so 'path-dependent'), dovoljuje postopno prilagajanje ekonomskih akterjev na novo, tržno, gospodarstvo (ibid.). Mrak in soavtorji izpostavijo še nekaj dodatnih razlogov, ki so vplivali na odločitev za gradualizem. Prvič, endogen vir slovenske tranzicije, kajti slovenske politične elite – ki so se v določenem obsegu prekrivale s poslovnimi elitami, zaradi narave prejšnjega političnega in ekonomskega sistema – so pričakovale, da bo prišlo do tranzicije. Z uvajanjem sprememb v predtranzicijskem obdobju so slovenske politično-poslovne elite vplivale na njihov prihodnji položaj v družbi in gospodarstvu (Mrak et al., 2004). Drugič, Slovenija je dosegla zelo visoko raven gospodarske razvitosti že v obdobju pred tranzicijo, radikalne reforme pa bi spodkopale pozitivne razvojne trende, ki so potekali v predhodnem obdobju. Tretjič, Slovenci so previdni, ko gre za gospodarske reforme in vajeni tradicije izgradnje konsenza (ibid.). Ob tem je treba previdnost in izgrajevanje konsenza razumeti kot del politične kulture, ki je bila izgrajena v predhodnih desetletjih. V tem času so Slovenci prestali nekaj obsežnih reform, ki so bile uvedene zaradi relativne neučinkovitosti planske ekonomije. Končno pa je Slovenija prestala precejšen šok, ko je v procesu odcepljanja od Jugoslavije izgubila jugoslovanske trge. Izguba teh trgov in nestabilen političen položaj v zgodnjem obdobju tranzicije sta prispevala k temu, da 'big-bang' pristop ni bil sprejet oz. uveljavljen (ibid.).

In kakšne so domnevne nevarnosti gradualizma? Rojec in soavtorji trdijo, da »prepočasen tempo prestrukturiranja slovenskega gospodarstva šibi njegovo izvozno konkurenčnost in sposobnost doseganja

---

⁵ V skladu z zadnjo napovedjo Zavoda za makroekonomske analize in razvoj (objavljena je bila konec septembra 2005), bo stopnja rasti v letu 2005 znašala približno 3,8%. Glede na to, da je v letu 2006 pričakovati oživiljanje svetovnega gospodarstva (v skladu z napovedmi IMF-a in The Economist Intelligence Unit-a) oz. višjo stopnjo rasti v gospodarskem prostoru EU, bo Slovenija še nadalje dosegala sorazmerno visoke in stabilne stopnje rasti.

⁶ O tem več v nadaljevanju.

nadpovprečne dolgoročne ekonomske rasti« (Rojec et al., 2004: 477). Tudi Mrak in soavtorji navajajo, da ima gradualizem svoje slabe strani, saj je privedel do zastoja oz. pat položaja med interesnimi skupinami (gre za skupine delodajalcev, delojemalcev in politične akterje, op. U.V.), kar je privedlo do prelaganja ključnih odločitev in podoptimalnih kompromisov, ki so privedli do zamude pri izvajanju nekaterih ključnih strukturnih reform (Mrak et al., 2004).

V Sloveniji se je v zadnjih dveh letih razvila živahna debata o nadaljnji razvojni poti Slovenije: namreč, vse kaže, da je gradualizem preživet in da bo moralo priti do uveljavljanja nadaljnjih reform, vkolikor želi Slovenija – v razmerah globalizacije, ki zahteva povečanje konkurenčnega potenciala nacionalnih ekonomij – ohraniti svoj polperiferni položaj in/ali pa se prebiti celo med družbe razvojnega jedra.

Dejansko se Slovenija v tem trenutku sooča z dvema procesoma, s procesom globalizacije, in s potrebo po nadaljnjemu razvoju in prehodu v tretjo razvojno fazo, med družbe inovativnosti in znanja. Na eni strani imamo opraviti s pritiski globalizacije, ki vplivajo na položaj in preživetvene možnosti slovenskih delojemalcev in delodajalcev, na drugi strani pa je slovenski bruto domači proizvod (BDP) na prebivalca veliko previsok, da bi omogočal tržno konkurenčnost, ki bi bila utemeljena na ceni končnega proizvoda ali produktivnosti domače delovne sile. Leta 2003 je slovenski BDP, izražen v primerjalni kupni moči (PPP), znašal 19.300 US\$ (Sala-I-Martin, 2004; Porter, 2004). V smislu statističnih podatkov znaša prag, ki označuje prehod na tretjo razvojno fazo, kjer najdemo inovativne in na znanju temelječe družbe, 17.000 US\$. Zato označuje Porter Slovenijo za 'overachiever-ja', za družbo z visokim BDP-jem na prebivalca, ki pa ni upravičen z realno stopnjo konkurenčnosti gospodarskega sistema in je srednjeročno nevzdržen (Porter, 2004). Zagotovo bo Slovenski BDP v letu 2005 presegel mejo 20.000 US\$ in še poudaril potrebo po nadaljnjih razvojnih spremembah oz. reformnih posegih. Zato je Slovenija obsojena na reforme, če ne želi razvojno stagnirati oz. mora optimalno izkoristiti svoje obstoječe razvojne potencialne.

Na kratko, ekonomski položaj Slovenije označujejo: ugoden ali celo zelo ugoden ekonomski položaj, vsaj glede na višino BDP-ja in vzdržnost njegove rasti; relativno nizka stopnja brezposelnosti, nizka stopnja socialnih napetosti, politična stabilnost, obvladljiva stopnja zunanje zadolženosti in velike možnosti za vstop v Evropsko monetarno unijo v letu 2007. Obenem pa je treba opozoriti, da je Slovenija 'overachiever'. Ključno vprašanje, ki se zastavlja v tovrstnih razmerah je, ali imamo v Sloveniji opraviti z ustreznim institucionalnim okvirjem, kakovostjo managementa in ustrežno ekonomsko in politično kulturo, tj. ali imamo opraviti z ustreznim vrednotnim kompleksom, ki bi ustrezal zahtevam, ki se pojavljajo na tretji razvojni stopnji?!

Delo in delovna etika

Pri obravnavi odnosa Slovencev in Slovenk do dela lahko izhajamo iz Inglehartove razporeditve vrednot na kontinuumu med materialističnimi in postmaterialističnimi vrednotami. V skladu s to opredelitvijo naj bi bila v

sodobnih visokorazvitih družbah »v ospredju svoboda posameznika, njegova potreba po samoregulaciji in pluralni družbi, ki mu omogoča svobodno izbiro življenjskih praks« (Rus in Toš, 2005: 22). Rus in Toš sklepata, da se procesi modernizacije na področju gospodarstva oz. dela kažejo »v manjšem poudarjanju storilnosti in manj instrumentalnem odnosu do dela ter v uveljavljanju smiselnega, samoizpolnitvenega dela, ki omogoča ustrezno kakovost delovnega življenja« (ibid.).

Zadovoljstvo z delom je tesno povezano z ravnijo kakovosti življenja; "zadovoljstvo z delom je najmočnejši prediktor kakovosti življenja« (ibid.: 30). Na splošnejši ravni nam pregled podatkov raziskav *Slovensko javno mnenje*, ki so bile izvedene med leti 1992 in 1999 pokaže na precejšen porast vrednosti kazalcev kakovosti življenja v Sloveniji. Tako je leta 1992 55% anketirancev navajalo, da so zelo ali precej srečni (gre za seštevek vrednosti od 7 do 10, merjen na lestvici od 1 do 10), leta 1999 pa 76%. Da so zadovoljni z življenjem jih je leta 1992 navedlo 26%, leta 1999 pa 67%. Da so samostojni oz. da nadzirajo svoja življenja jih je leta 1992 navedlo 41%, leta 1999 pa 63%. Na osnovi navedenega je mogoče sklepati, da stopnja zadovoljstva z življenjem v Sloveniji narašča, potemtakem pa narašča tudi stopnja zadovoljstva z delom.⁷ In kakšna je narava dela, ki naj bi mu bili Slovenke in Slovenci zavezani in ali se je narave tega dela v zadnjem desetletju spremenila?!

Podatki iz leta 1995 (World Values Survey 1995) kažejo, da so se Slovenke in Slovenci na lestvici, ki delo povezuje z "moralo" uvrstili zelo visoko, na 2. mesto, takoj za Avstrijo.⁸ To naj bi bila slovenska posebnost, saj "moralni vidik prevladuje nad estetskim samo še v treh od 14 držav" (Rus in Toš, ibid.). Prav tako "je delo v Sloveniji nadpovprečno visoko vrednoteno glede na druge države, ki so vključene v analizo" (ibid.: 35). Obenem pa, v nasprotju s pravkar navedenim, Rusa in Toša preseneča, "da slovenski respondenti ne poudarjajo predvsem tistih lastnosti dela, ki pomenijo tradicionalno vrednotenje dela, ampak predvsem tiste, ki pomenijo osebni razvoj". S tem so "bliže skandinavskim državam kot pa zahodnevropskim in vzhodnoevropskim" (ibid.).⁹

Kar zadeva razvojne trende, naj bi bilo značilno, da v Sloveniji upada osrednji pomen dela, in sicer bolj kot v drugih državah. Podatki nakazujejo, da je pomen dela v Sloveniji v času od leta 1990 do leta 1999 upadel (z 73% na 62%), da ostaja pomen družine enako visok (82%), da se povečuje pomen prijateljev (38/42%), da se povečuje pomen prostega časa (28/33%), da se zmanjšuje pomen politike (25/15%) in vere (17/12%). Trditev o upadajočem pomenu dela je tudi v skladu z Inglehartovo trditvijo, kot jo navajata Rus in Toš, "da v procesih *postmoderne* upada osrednji pomen dela in politike ter narašča pomen prostega časa in prijateljstva" (ibid.: 41).

⁷ K temu naj dodam, da predstavlja navezanost Slovenk in Slovencev na delo in ponos, ki je povezan s tem, da naj bi bile oz. bili "pridni", eno od ključnih določilnic (samo)reprezentacije naroda (v etničnem smislu, ne pa nacije!) oz. nacionalne kolektivne reprezentacije, tj. kolektivne (samo)zavesti oz. narodnega značaja.

⁸ Rus in Toš sta primerjala range uvrstitev Francije, V. Britanije, Nemčije, Avstrije, Italije, Nizozemske, Švedske, Finske, Irske, Poljske, Češke, Madžarske, Hrvaške in Slovenije. Tukaj gre za pozitivne opredelitve (na 5-stopenjski Lickertovi lestvici) ki odražajo stopnjo (ne)strinjanja s trditvijo, da je delo dolžnost do družbe (Rus in Toš, 2005: 23). Hrvaška je dosegla 9. mesto med 14 državami. Zanimivo je, da se je Hrvaška, pri odgovorih na vprašanje o pomenu zadovoljstva z delom, uvrstila na 2. mesto, Slovenija pa na 11! Tukaj se zdi, kot da so postmaterialistične vrednote tiste, ki veliko bolj opredeljujejo odnos, ki ga imajo do dela Hrvatice in Hrvati, kot pa Slovenke in Slovenci. Za natančnejšo oceno bi potrebovali novejšje podatke.

⁹ podatki mednarodnih raziskav SO pogosto dvomljivi in protislovni. Vzroki te protislovnosti so kompleksni.

Izsledki mednarodne raziskave kakovosti delovnega življenja kažejo, da je za postsocialistične države značilna nizka kakovost delovnega življenja. V teh državah še vedno prevladuje tayloristična delitev dela, z linijskim vodenjem, majhnimi možnostmi napredovanja in hierarhično podrejenostjo zaposlenih. V nasprotju z njimi pa so za zahodna in azijska pojetja značilne posttayloristične oblike organizacije dela (Ishikawa, 2000, ki ga povzemata Rus in Toš, 2004).

Do podobnih ali celo zelo podobnih ugotovitev so prišli raziskovalci, ki so preučevali ekonomsko in poslovno kulturo CEE družb. Kot navaja Rekova, podatki *Evropske raziskave vrednot 1999/2000* (European Values Survey; ta raziskava pa je vključena v sklop *Svetovne raziskave vrednot 1999/2000* /World Values Survey, op. U.V./) in raziskave *Barometer novih demokracij 1998* (New Democracies Barometer) razkrivajo, da se tržni tip ekonomije sklada z zbirom vrednot, ki izvirajo iz kulture individualizma, ki se naslanja na zasebno lastnino, zasebno pobudo, tržno tekmovanje in zanašanje nase (Rek, 2005).¹⁰ Rekova povzema izsledke raziskav Vadija in sodelavcev, ki ugotavljajo, da se v Estoniji pojavljajo polarizacije med individualizmom in kolektivizmom, kot jih izražajo različne poklicne skupine, skupine z različnim kulturno-etničnim izvorom in skupine, ki jih je proces tranzicije bolj ali manj prizadel (Vadi et al., 2002, povzeto po Rek, 2005). Pri zadnjih gre za razlike med zaposlenimi v industrijskih vejah, ki so se najbolje prilagodile spremenjenim razmeram, ki so posledica procesov globalizacije in splošne izpostavljenosti tržnim razmeram, ter tistih skupin, ki so v tem procesu izgubile.¹¹

Vendar ne moremo govoriti le o vrednotnih usmeritvah, ki so posledica tržne izpostavljenosti. Podobne usmeritve najdemo tudi med managementom: Kooperman s sodelavci je ugotovil, da obstajajo pomembne razlike med severno oz. zahodno skupino držav in novimi članicami EU. Za severno oz. zahodno skupino držav je značilna usmerjenost k dosežkom, močnejša usmeritev v prihodnost, višja raven samopotrjevanja, kolektivizem (v smislu identifikacije s podjetjem). Nasprotno pa so za nove članice značilne nizke ocene pri usmerjenosti k dosežkom, srednji management ceni upravno oz. administrativno sposobnost, avtokratsko ravnanje, diplomatsko obnašanje, neparticipativno usmerjenost, proceduralno oz. birokratsko obnašanje... (Kooperman et al., 1999, povzeto po Rek, 2005).

Te rezultate si lahko razložimo z razmerji med managerji in političnimi elitami, kot so bila vzpostavljena v kontekstu bivšega režima. Strog nadzor, strogo spoštovanje pravil in zatiranje iniciative in inoviranja spodkopavajo vrednote avtonomije (Rek, 2005). Vse to prispeva h krepitvi konzervativnih in hierarhičnih vrednot. Rekova sklepa, da najdemo v novih članicah EU določene sestavine 'prokapitalistične' mentalitete in obnašanja, obenem pa se v njihovi ekonomski in politični kulturi ohranjajo tudi nekatere značilnosti etatizma, paternalizma in

¹⁰ Ta kompleks vrednot se navezuje na temo individualizma/kolektivizma, ki bo natančneje obravnavana v nadaljevanju tega besedila.

¹¹ Isto velja za Slovenijo: Stanojevič ugotavlja, da se odnos do spremenjenih tržnih razmer, v kontekstu tržne izpostavljenosti, razlikuje glede industrijsko panogo, v kateri so (bili) zaposleni posamezni delavci. Pri tem so (bili) manualni delavci občutno bolj izpostavljeni tržnim pritiskom in procesom prestrukturiranja v gospodarstvu (Stanojevič, 2005). Od tod tudi višje stopnje njihovih egalitarnih/avtoritarnih preferenc. Dodaten dejavnik, ki ga je treba omeniti, je rastoč razkorak med staro in mlado generacijo zaposlenih: starejša generacija je socialno in sindikalno zaščiten, medtem ko je mlajša izrazito izpostavljena tržnim razmeram (ibid.). O tem več v nadaljevanju.

avtoritarizma (ibid.). Problem tovrstnih usmeritev je, da so v izrazitem neskladju s potrebami in zahtevami, ki se pred management postavljajo na tretji razvojni stopnji, tj. v družbah inovativnosti in znanja.

Zaposlenost/nezaposlenost

Obravnava nezaposlenosti oz. zaposlenosti je tesno povezana s preoblikovanjem slovenskega gospodarstva, ki se je odvijalo – in se še odvija – v zadnjem desetletju in pol. V nadaljevanju bom na kratko obravnaval tudi položaj slovenskih sindikatov.

Tržne sile so močno vplivale na preoblikovanje trga delovne sile v Sloveniji. Vodopivec ocenjuje, da se je ena od ključnih nalog tranzicije, tj. prerazporeditev dela, v Sloveniji odvijala zelo intenzivno (Vodopivec, 2004). Kar zadeva nezaposlenost, se je ta v začetku 90. let dramatično povečala, s približno 20.000 nezaposlenih pred letom 1990, na 85.000 v letu 1993, ko je delež nezaposlenih narasel na 9,1%. Po letu 1995 pa je stopnja nezaposlenosti pričela upadati in je leta 2001 padla na 5,9%.¹² Vodopivec ocenjuje, da se je tranzicija na trgu delovne sile do leta 2001 skorajda končala. Leta 2001 je skupno število zaposlenih in delovne sile preseglo ravni iz leta 1991, nezaposlenost se je ustalila na nizki mednarodno-primerjalni ravni. V tem obdobju se je spremenila struktura zaposlenosti, zmanjšalo se je število mladih, starejših in ne kvalificiranih delavcev, relativen položaj žensk pa se ni poslabšal (ibid.).¹³

V Sloveniji imamo opraviti z eno od najvišjih stopenj sindikaliziranosti v Evropi. Delež slovenskih podjetij v katerih je sindikaliziranih več kot 51% delavcev presega 74%. Za primerjavo: med starimi članicami EU je takšnih podjetij 40% in med CEE tranzicijskimi družbami 31% (Stanojević, 2005; podatki so iz leta 2001). Poleg tega je za slovenske industrijske odnose značilno tudi kolektivno dogovarjanje, ki je uzakonjeno. Zato reformni posegi vlade – ob domnevi, da so sindikati tudi realno tako močni kot naj bi bili na papirju – brez njihovega soglasja tudi niso izvedljivi.

Opozoriti velja, da predstavlja eno od ključnih značilnosti slovenskega trga delovne sile velik medgeneracijski prepad. Na eni strani imamo mlade, višje izobražene delavce, ki so zaposleni zgolj začasno oz. je njihova zaposlitev časovno omejena, jih ne ščitijo sindikati oz. nimajo sindikalnih pravic, in so posledično tudi socialno manj zaščiteni. Ti mladi nosijo največje breme fleksibilnosti trga delovne sile v Sloveniji. Na drugi strani nastopata srednja in starejša generacija, ki sta zaposleni za neomejen delovni čas in sta udeleženi v relativno stabilnih delovnih odnosih ter v relativno razvitih omrežjih socialne varnosti (ibid.). Stanojević celo ocenjuje, da

¹² Zadnji izračuni Statističnega zavoda Republike Slovenije kažejo, da znaša – v skladu z metodologijo ILO – stopnja nezaposlenosti v Sloveniji 5,7% (gre za izračune iz septembra 2005). Povprečna stopnja nezaposlenosti v EU - v skladu z metodologijo ILO - znaša dobrih 8%.

¹³ Proces preoblikovanja trga delovne sile v Sloveniji je imel oz. ima svoje pozitivne in negativne plati. Zanimivo je, da reformatorji, ki želijo spodbuditi slovensko gospodarstvo, da bi doseglo višje ravni mednarodne konkurenčnosti, vztrajajo, da je trg delovne sile v Sloveniji rigiden. Analize Vodopivca, Stanojevića in še nekaterih raziskovalcev tega področja pa kažejo, da gre za izrazito enostransko interpretacijo dejanskega stanja na trgu delovne sile.

slovenski tranzicijski vzorec nikakor ni bil nefleksibilen, da je bil pogojen (in je to še zmeraj, op. U.V.) ravno z razkorakom med selektivno fleksibilnostjo (v tem primeru bi lahko govorili tudi o rigidnosti, op. U.V.) polno zaposlenih in 'polno' fleksibilnostjo mlajše generacije, zaposlene zgolj za omejen delovni čas. Fleksibilnost trga delovne sile v Sloveniji zato poimenuje z izrazom 'fleksivarnost' oz. 'flexicurity' (flexibility oz. prožnost + security oz. varnost = flexicurity) (ibid.).

Seveda se Stanojević zaveda, da so delitve znotraj družbene strukture privedle do nastanka "(izjemno) močnega generacijskega razkoraka in težav z naravno reprodukcijo prebivalstva" (ibid.: 21). Zato se zavzema za to, da bi fleksivarnost razširili na mlajšo generacijo delavcev, ki je zaposlena za omejen delovni čas.¹⁴

Kolektivizem in individualizem

Pri obravnavi razmerja med kolektivnimi in individualističnimi oz. individualnimi vrednotnimi usmeritvami lahko izhajamo vsaj iz treh izhodišč. Prvič, obravnavamo lahko prisotnost socialnega kapitala. Ta obravnava se navezuje na obravnavo vpetosti posameznic/kov v socialna omrežja ter na obravnavo narave (tukaj govorimo o razliki med 'povezujočim' in 'premoščujočim' socialnim kapitalom)¹⁵ in ravni teh omrežij. Drugič, obravnavamo lahko vrednotni kompleks, ki ga je Županov imenoval 'egalitarni sindrom'. In tretjič, obravnavamo lahko občutke kolektivne pripadnosti, kot so prisotni med prebivalstvom Slovenije ter odnos, ki ga vzpostavljajo do drugačnih oz. različnih kulturnih in rasnih identitet.

Igličeva navaja, da sta tako generalizirano zaupanje kot kolektivna identiteta kazalca socialnega kapitala, in da je »Slovenija /.../ nizko na kazalcu zaupanja in visoko na kazalcu kolektivne identitete (Iglič, 2004a: 161) in da sta generalizirano zaupanje in kolektivna identiteta oz. 'kolektiviziran socialni kapital' »kazalca socialnega kapitala na makro ravni« (ibid.) Zanimiva je navedba, da se zdi »da so države, ki želijo akumulirati socialni kapital pred dilemo, ali ga bodo razvijale s krepitvijo generaliziranega zaupanja ali pa kolektivne identitete« (ibid.).

Navedeno lahko navežemo na razlikovanje med kolektivističnimi in individualističnimi družbami. Za kolektivistične družbe je značilno, da poudarjajo pripadnost kolektivu, medtem ko individualistične družbe »v središče postavljajo posameznika kot nosilca avtonomne volje in univerzalne moralnosti, ki poudarja človekove pravice in enakost obravnave oziroma moralnih standardov ne glede na posameznikovo pripadnost« (ibid.).

---

¹⁴ V ozadju tovrstnih procesov se skriva generacijski spopad širših razsežij, ki v Sloveniji še ni bil tematiziran oz. javno izpostavljen. Ta se kaže tudi v privilegiranosti upokojujencev in v pokojninskem sistemu, ki podeljuje sedanjim upokojujencem relativno visoke prejemke, ti prejemki pa se, na drugi strani, odražajo v visoki obdavčitvi zaposlenih, s čemer se viša cena dela in zmanjšuje konkurenčnost nacionalnega gospodarstva. Nenazadnje je latenten generacijski spopad pogojen tudi s proporcionalnim volilnim sistemom in članstvom stranke upokojujencev v veliki koaliciji, ki se podreja interesom starejše, privilegirane generacije, da bi ohranila stabilnost vlade.

¹⁵ Gre za razlikovanje med ti. 'bonding' in 'bridging' socialnim kapitalom (cf. Putnam, 2000).

Igličeva domneva, da pomeni individualizacija večjo avtonomijo odnosov posameznikov pri gradnji socialnih omrežij«, na drugi strani pa generalizirano zaupanje omogoča, »da je ta proces odprt in ne omejen le na majhno število dolgotrajnih vezi, pri katerih zaupanje v druge opravičujejo številne pretekle interakcije« (ibid.).

Za Slovenijo je značilno, da je – glede na zahodnoevropske standarde – vključenost v delovna in organizacijska omrežja nizka, medtem ko je »vključenost v neformalna omrežja izredno visoka« (ibid.: 170). Torej je za Slovenijo značilna visoka stopnja kolektiviziranega oz. povezujočega socialnega kapitala. Obenem pa imamo v Sloveniji opraviti z dvojnostjo omrežij, oz. za Slovenijo značilnim »prepadom med notranjim in zunanjim krogom socialnih omrežij«. Razlog te dvojnosti je, da se »/s/ociabilnostne vezi, ki se razvijajo v javni sferi, /.../ ne prenašajo v intimni krog omrežja in zasebno sfero, ki jo zasedajo dolgotrajne močne vezi« oz. so »/d/olgotrajnejše vezi med sodelavci, sosedi in širšimi skupinami prijateljev razlog za zelo številčna prijateljstva v teh kontekstih, ki pa niso pripuščena v zasebno sfero« (ibid.). Drug razlog dvojnosti – in ta je tesno povezan s smotrom pričujočega besedila – je, »da je Slovenija najbrž v prehodu med skupinskim in individualističnim slogom sociabilnosti« (ibid.: 171). Za Slovenijo, Nizozemsko in Švico je tako značilno, da imamo opraviti z visokim številom osebnih prijateljev in visoko pogostostjo druženja med njimi, poleg tega pa tudi z individualiziranimi osebnimi omrežji, ki so značilna za države, v katerih posamezniki prehajajo med večjim številom socialnih omrežij in so močneje povezani le v nekaterih omrežjih ter imajo močne vezi le z nekaterimi njihovimi člani (ibid.).

Dodaten argument v prid domnevi, da je Slovenija na prehodu k individualističnemu slogu sociabilnosti so meritve, ki kažejo, da raven posplošenega zaupanja v Sloveniji kontinuirano in naglo narašča: leta 1995 je 16% anketirancev izjavilo, da lahko večini ljudi zaupamo, medtem ko je bilo takšnih v letu 2000 22%, leta 2003 pa (že) 28%.

Na podlagi navedenega je mogoče sklepati, da se narava socialnih vezi v Sloveniji modernizira, oz. da imamo opraviti z nastavki, ki kažejo, da bo prišlo do prehoda od povezujočega k premuščujočemu socialnemu kapitalu oz. do rasti in še višjih ravni posplošenega zaupanja, kot so značilne za visokorazvite, racionalne in postmaterialistične družbe.

Na tem mestu prehajam k obravnavi 'egalitarnega sindroma'.

Bernik in Malnarjeva ugotavljata, da predstavlja obravnava egalitarnega sindroma eno od zgodnjih oblik obravnave civilizacijske (ne)kompetence (Bernik in Malnar, 2003).¹⁶ Županov je namreč navedel, da predstavlja egalitarizem »osrednjo os širšega kompleksa, ki predstavlja zbir kognitivnih perspektiv, etičnih načel, družbenih norm in kolektivnih drž« (Županov, 1970: 21; povzeto po Bernik in Malnar, ibid.). Ta zbir je imenoval 'egalitarni sindrom' (ES). Poleg egalitarizma ga sestavljajo tudi kognitivna perspektiva 'zero-sum' gospodarstva, redistributivna etika, strah pred zasebno iniciativo, antiprofesionalizem, intelektualna uravnalovka in antiintelektualizem. Ob tem pa je Županov prišel tudi do sklepa, da egalitarizem v ekonomski sferi zahteva oz. je

¹⁶ Avtorja predstavita Županova kot predhodnika Sztompke, ki je kulturne predpostavke razvoja (post)socialističnih družb obravnaval bolje od Sztompke.

pogojen z avtoritarizmom v politični sferi, tj. redistributivno vlogo države, poenotenjem partije in države in centralizacijo politične moči. (ibid.). V razvojnem smislu je ključen problem ES, da preprečuje, da bi bilo mogoče uporabiti dosegljive človeške in organizacijske vire, zato predstavlja pomemben dejavnik, ki preprečuje, da bi se jugoslovanska družba dokončno razvila v industrijsko družbo (ibid.).

Iz zgoraj navedenega izhaja, da naj bi predstavljal obstoj ES pomemben dejavnik organizacijske in siceršnje kulture, ki lahko zavre ali blokira procese modernizacije postsocialističnih družb. V tem smislu je (oz. naj bi bil, op. UV) pomemben dejavnik civilizacijske (ne)kompetentnosti (Bernik in Malnar, 2003).¹⁷ Kot navajata Bernik in Malnarjeva, pa je težava tovrstnega 'kulturalističnega' pristopa ta, da predpostavlja, da je v socialističnih družbah obstajal splošen konsenz o vrednotnih usmeritvah (ibid.).¹⁸ Močno vprašljiva je tudi predpostavka, da gre za reliktni kulturni temelj, ki so na tem prostoru obstajali že pred vzponom komunistične elite. Niti ni mogoče sklepati, da ima kulturni temelj tolikšno vlogo in pomen (v smislu path-dependence), da bi lahko blokiral modernizacijske procese, poleg tega pa je napačna tudi predpostavka, da je kulturni temelj sorazmerno trden in zgolj dolgoročno spremenljiv (cf. ibid.).

Analiza egalitarnih in avtoritarnih opredelitev prebivalstva Slovenije pokaže, da je ti. ES do leta 1990 razpadel, oz. da imamo opraviti le z manjšim deležem prebivalstva, ki kaže tovrstne težnje. V bistvu je bil ES proizvod ideološkega in represivnega aparata oblasti, torej nek ekspliciten in obojestranski pakt med delavstvom in politično-managersko elito vsaj v Sloveniji ni nikoli obstajal. Politično-managerska elita bi – prav tako kot naj bi zagovarjala egalitarizem v zameno za politično legitimnost oz. oblast – zagovarjala meritokratska načela, ob spoštovanju načel socialne pravičnosti. Spoznanje, da predstavljata kapitalizem in demokracija projekt, ki je sprejemljiv navkljub manjši stopnji socialne enakosti, je zato brez težav substituiralo egalitarno-etatsistične težnje. Poleg tega sta bila kapitalizem in demokracija sprejeta kot edina igra v mestu ('the only game in town', Linz) navkljub temu – in mogoče ravno zaradi tega – ker je bilo njuno sprejetje družbeno konstruirano 'od spodaj', torej je bilo 'spontano'. Domnevamo lahko, da postaneta etatizem in uravnalovka ter ekstremni nacionalizem sprejemljiva šele takrat, ko se družba znajde v globoki krizi. Slovenija pa se, kot relativno visokorazvita družba, vsaj v kontekstu SFRJ, v takšni krizi dejansko ni nikoli znašla oz. je na dane razmere odgovorila veliko bolj racionalno.

Opazni so tudi premiki na ravni kolektivnih pripadnosti. Tukaj lahko omenimo spremembe, ki zadevajo prostorsko identifikacijo in spremembe v odnosu do drugačnih oz. različnih identitet.

¹⁷ Pri tem se zastavlja vsaj nekaj vprašanja: prvič, ali je egalitarni sindrom (ES) reliktni tradicije oz. kulture tradicionalnih, poznomodernizirajočih se družb razvojne polperiferije ali periferije; drugič, je ES proizvod specifične navezave politične in ekonomske sfere in procesov legitimizacije, ki se vzpostavijo v okviru totalitarnega režima; tretjič, kolikšno je razmerje med tradicijo in posegi države oz. v kolikšni meri je ES pogojen s kulturnimi usedlinami in posegi države in četrtič, je ES relativno trajen in kratkoročno nespremenljiv pojav oz. lastnost specifičnega kulturnega vzorca, ki je pogojuje hitrost in smer modernizacije?

¹⁸ Pri tem je treba upoštevati še to, da se je narava socialističnih režimov, glede navezave elit in delavstva, razlikovala. Ni mogoče neposredno primerjati npr. Poljske in Slovenije, kot tudi ni mogoče primerjati npr. Srbije in Slovenije (moreniti celo Hrvaške in Slovenije), pa čeprav imamo v zadnjem primeru opraviti s specifičnimi navezavami elit in delavstva v socialistični Jugoslaviji (o specifični naravi socialističnih režimov cf. Stanojevič, 2003 in 2005).

Mlinar in Štebe ugotavljata, da »z vidika dejanske mobilnosti prebivalcev Slovenije in njihove prostorske identifikacije še ne moremo govoriti o (visoki) vključenosti v globalno družbo« (Mlinar in Štebe, 2004: 47). Podatki raziskav SJM pokažejo, da je bilo leta 1997 42% vprašancev pripravljenih na preselitev v drug kraj ali mesto v isti regiji, leta 2002 pa 60%, v drugo regijo se je bilo leta 1997 pripravljeno preseliti 31%, leta 2002 pa 51%, v drugo evropsko državo 18% (1997) in 32% (2002) in izven Evrope 14% (1997) in 22% (2002).

Vsekakor je v Sloveniji opaziti, da upada delež tistih, ki so proti odpiranju in sproščanju globalizacijskih tokov. Vztrajno upada delež tistih vprašancev, ki navajajo, da zavzemajo priseljenci delovna mesta ljudi, ki so rojeni v Sloveniji (ibid.). Zanimivo je tudi to, da so protagonisti odpiranja v svet na lokalni in regionalni ravni manj povezani s svojo skupnostjo, obenem pa to ne pomeni, da so v njej manj angažirani (ibid.).¹⁹

Avtorji *Poročila o človekovem razvoju* ugotavljajo, da je za Slovenijo »značilna visoka stopnja etnocentrizma in ksenofobije« (*Poročilo o človekovem razvoju*, 2001: 65). Ugotavljajo pa tudi, da ta stopnja po letu 1998 upada. Tudi podatki SJM kažejo, da upada delež vprašancev, ki ne želijo imeti za sosede priseljencev oz. tujih delavcev. Leta 1992 je bilo takšnih 40%, leta 2002 pa 23%. Upadel je tudi delež tistih, ki ne želijo sosedov Muslimanov (1992: 38%; 2002: 26%) ali Judov (1992: 37%; 2002: 22%). Podatki iz *Evropske raziskave vrednot 1999/2000* kažejo, da je znašal delež vprašancev, ki za sosede niso želeli priseljencev oz. tujih delavcev v primeru Slovenije 16% in Hrvaške 22%. Kar zadeva Muslimane so deleži znašali 23% in 26%, kar zadeva Rome 37% in 39% in kar zadeva Jude 17% in 18%. Na podlagi navedenega je razvidno, da imamo v Sloveniji opravka z nižjo ravni etnične distance, ki pa ni izjemna. Ko primerjamo podatke za Slovenijo in Hrvaška s podatki, ki se nanašajo na visokorazvite članice EU, lahko ugotovimo, da je etnična distanca v teh družbah veliko nižja oz. da izražajo veliko manjšo stopnjo zavračanja vseh navedenih etničnih skupin.²⁰ Nasplo velja, da se v bivših socialističnih državah srečujemo z večjimi stopnjami etnične distance, kot pa v visokorazvitih družbah.

---

¹⁹ To ugotovitev lahko navežemo na obravnavo socialnega kapitala: socialni kapital v obliki posplošene zaupanja se odraža v zaupanju do soljudi, ki je potrebno, če se podajamo na potovanja, na katerih se srečujemo s tujci. Velja pa tudi, da potujejo bolj izobraženi in angažirani v sferi civilnodružbenih dejavnosti, kar sta ponovno dejavnika, ki sta povezana z večjo ravni socialnega kapitala.

²⁰ Pričakujemo lahko, da se bo ta distanca povečala, glede na dogodke na Nizozemskem (umor režiserja, ki ga je izvedla oseba arabskega rodu), glede na teroristične napade v Španiji in Veliki Britaniji...

Hafner-Fink ugotavlja, da je večja stopnja etnične distance v novih nacionalnih državah – takšni sta tudi Slovenija in Hrvaška – razumljiva, glede na to, da imamo v tovrstnih primerih opraviti s procesi oblikovanja novih nacionalnih držav, ki vključujejo »razločevanje med *državljan* in '*nedržavljan*', kar je pomembno z vidika identitete in (državljanjskih) pravic prizadetih« (Hafner-Fink, 2004: 77). K temu dodajam še dve Hafner-Finkovi ugotovitvi: prvič, »vidik pripadnosti (moderni) nacionalni državi (nacionalna identiteta) še zmeraj ostaja osrednji vidik pripadnosti v povezavi s pojmom državljanstva, vendar pa hkrati že prihaja do razločevanja med nacionalno identiteto in državljanstvom« in drugič, da se začenja koncept državljanstva »uporabljati na več ravneh – 'podnacionalni' ravni, nacionalni ravni, 'nadracionalni' ravni, pa tudi kot kombinacija različnih ravni« (ibid.).

Na splošno velja, da se z oddaljevanjem od nastanka nacionalne države (1991) zmanjšuje etnična distanca oz. ksenofobija, poleg tega pa se v Sloveniji uveljavlja tudi nov »koncept državljanstva, ki se osvobaja načel etničnega razmejevanja, izključevanja in lojalnosti neki (nacionalni, etnični...) skupnosti« (ibid.).

Religiozne usmeritve in njihov vpliv na družbene institucije

Rus in Toš ugotavljata, da »/i/zsledki raziskovanja v prvem desetletnem obdobju (1968-1978) očitno kažejo slabitev položaja religije – in torej sekularizacijske težnje, ki pa jim v naslednjem obdobju (1978-1988) sledi oživiljanje religioznosti in cerkvenosti« (Rus in Toš, 2005: 182). Te težnje se kažejo tudi v naslednjem obdobju (1988-2003) (ibid.). Podatki raziskav SJM kažejo, da je delež prebivalcev Slovenije od leta 1968, ko je bilo izvedeno prvo merjenje, upadal, od leta 1978 do leta 1998 naraščal, leta 2003 pa ponovno upadel (1968: 68%; 1978: 45%; 1998: 65% in leta 2003: 51%). Rezultati raziskav SJM tudi kažejo, da upada delež rednih obiskovalcev cerkvenih obredov: leta 1992 jih je bilo 23%, leta 1995 22% in leta 1999 17%. Obenem narašča delež priložnostnih obiskovalcev verskih obredov: leta 1992 jih je bilo 34%, leta 1995 35% in leta 1999 37%. Zanimiva je primerjava deležev povsem in delno religioznih ter nereligioznih. Leta 1999 se je v Sloveniji za povsem in delno religiozne opredelilo 27% vprašancev (na Hrvaškem 57%) in za povsem ali delno nereligiozne 61% vprašancev (na Hrvaškem 29%). Podobno velja za opredelitve mladih. Tako Uletova ugotavlja, da se leta 2000 več mladih deklarira za vernike, vendar »gre za bolj ohlapne vernike«, delež rednih obiskovalcev verskih obredov namreč upada in narašča delež občasnih obiskovalcev (Ule, 2002: 59). Poleg tega med mladino v Sloveniji »raste potreba po individualnih duhovnih praksah, ne pa po uradni religiji« (ibid.).²¹

---

²¹ Zanimivo je, da Smrke ugotavlja, da so slovenski ateisti bolj srečni od slovenskih teistov, in da so mladost, višja izobrazba, slojevska pripadnost in višji dohodek pomembni dejavniki srečnosti (Smrke, 2004). Tukaj naj navedem tudi Bernikovo ugotovitev, da so Slovenci vse bolj srečni (intenzivnost občutkov sreče narašča od leta 1998), da je primerjalno visoka intenzivnost občutkov sreče v Sloveniji presenetljiva z vidika predstav o slovenskem narodnem značaju, in da se Slovenija po povprečni intenzivnosti občutkov sreče približuje ali celo prehiteva podobno razvite države "stare" Evrope (Bernik, 2004).

Rus in Toš ocenjujeta, da je v CEE družbah obstajalo prepričanje, da se bo z uveljavitvijo človekovih pravic in z odstranitvijo ovir, ki so bile postavljene pred cerkve, cerkev ponovno vzpostavila kot pomembna institucija. Vendar je mogoče to domnevo le delno potrditi. Na Sloveškem in na Hrvaškem se je »religijska zavest močno okrepila, cerkev je pridobila na legitimiteti. Češka in Slovenija pa sta dokaz za nasprotno, kljub razlikam v avtoritarnih praksah obeh bivših režimov. Religioznost se ni razširila, cerkev ni pridobila na legitimiteti« (Rus in Toš, 2005: 267). Rezultati raziskav religioznosti v Sloveniji kažejo, da imamo v 90. opraviti zgolj z nadaljevanjem trendov, ki jih je bilo zaznati že v 80. letih. Ne velja pa, da bi z legalizacijo cerkve ter s povečevanjem njene materialne in politične moči naraščal njen družbeni ugled in legitimnost. Položaj cerkve in duhovnikov na lestvicah zaupanja je namreč nizek, podoben položaju političnih strank in parlamenta, ki je zelo nizek (Rus in Toš, *ibid.*).

Na podlagi zbranih podatkov sta Rus in Toš prišla do sklepa, da v Sloveniji poteka proces sekularizacije, ki se kaže v zmanjševanju deleža cerkveno vernih. Zato je mogoče Slovenijo uvrstiti med bolj sekularizirane države, nikakor pa ne med tradicionalne katoliške države, kot je npr. Hrvaška (*ibid.*). Zanimivo je, da je raziskava vrednot iz sredine 80. let je pokazala, da je bila cerkvena religioznost med prebivalci Slovenije v tistem času izrazitejša, danes pa se Slovenija in Hrvaška tukaj izrazito razlikujeta. Na Hrvaškem je katoliška religioznost postala pomemben dejavnik etnične identifikacije, medtem ko v Sloveniji »religijska identifikacija ni nadomestila etnične oz. nacionalne« (Rus in Toš, 2005: 269).²² Poleg tega pa Rus in Toš navajata, da »raziskave jasno kažejo, da postavljanje cerkve in duhovnikov v politični prostor, tako kot v Evropi na sploh, tudi v Sloveniji ljudje izrecno in odločno odklanjajo« (*ibid.*).²³

Sklep

Kakšen je torej odgovor na vprašanje, kakšen je razvojno-modernizacijski potencial Slovenske družbe, glede na predstavljen zbir vrednot? Je Slovenija civilizacijsko kompetentna?²⁴

Kar zadeva delo, delovno etiko ter ekonomsko in poslovno kulturo, imamo v Sloveniji opraviti s protislovnimi procesi. Na eni strani se spreminja odnos Slovencev do dela, ki je bil doslej deklarativno moralen.²⁵ Zamenjuje ga poudarjanje tistih lastnosti dela, ki izpostavljajo pomen osebnega razvoja. Ti poudarki so bližje pomenom, ki ga dajejo delu v visokorazvitih družbah. Na drugi strani pa je problematičen slovenski management, ki je 'taylorističen'. Na splošno so za management novih članic EU značilne nizke ocene pri

²² To ugotovitev bi lahko navezali tudi na razlikovanje med državljanstvom kot formalno-pravno kategorijo, in državljanstvom kot etnično kategorijo: v Sloveniji imamo opraviti z vse več nastavki za prvo (o tem je bilo govora tudi pri obravnavi razmerja med kolektivnim in individualnim).

²³ Rus in Toš ne ločita cerkvene pripadnosti od pripadnosti rimokatoliški cerkvi (RKC), ki bi bila v okviru tovrstne obravnava nujna. Na sploh je obravnava RKC v Sloveniji obremenjena s številnimi predsodki in z obojestranskim nezaupanjem, ki je pogosto na robu zdrsa – ali pa se je zdrs že udejanja – v kontekst kulturnega boja oz. kulturkampfa. To so bolj ali manj latentne usedline slovenske zgodovine, katerih korenine segajo v drugo polovico 19. stoletja.

²⁴ Na tem mestu se bom omejil zgolj na obravnavo Slovenije.

²⁵ V sklopu 'kolektivne (samo)reprezentacije' velja ideološka maksima, da s(m)o Slovenke in Slovenci delavni.

usmerjenosti k dosežkom, srednji management ceni upravno oz. administrativno sposobnost, avtorsko ravnanje, diplomatsko obnašanje, neparticipativno usmerjenost, proceduralno oz. birokratsko obnašanje, in slovenski management pri tem ne predstavlja izjeme.

Kar zadeva socialni kapital, imamo v Sloveniji opraviti z visoko stopnjo kolektiviziranega oz. povezujočega socialnega kapitala. Na drugi strani pa lahko domnevamo, da je Slovenija v prehodu od skupinskih k individualističnim oblikam sociabilnosti. Poleg tega naglo narašča tudi raven posplošenega zaupanja (od 16% v letu 1995 na 28% v letu 2003). Predvidevamo lahko, da se narava socialnih vezi v Sloveniji modernizira, oz. da imamo opraviti z nastavki, ki kažejo, da bo prišlo do prehoda od povezujočega k premuščujočemu socialnemu kapitalu oz. do rasti in višjih ravni posplošenega zaupanja, kot so značilne za visokorazvite, racionalne in postmaterialistične družbe.

Analiza egalitarnih in avtoritarnih opredelitev prebivalstva Slovenije pokaže, da je egalitarni sindrom do leta 1990 razpadel, oz. da imamo opraviti le z manjšim deležem prebivalstva, ki so tovrstno usmerjeni. V bistvu je bil ES proizvod ideološkega in represivnega aparata oblasti. Ekspliciten in obojestranski pakt med delavstvom in politično-managersko elito vsaj v Sloveniji ni nikoli obstajal. Zato lahko politična in managerska elita zagovarjata meritokratska načela, ne da bi sprožali procese lastne delegitimizacije. Reformni posegi so zato mogoči: 'path-dependence' v smislu vzpostavljanja uravnalovke in socialne pravičnosti za vsako ceno, ki naj bi bili kulturno-zgodovinsko pogojena, je (sociološka) fikcija.

Z vidika dejanske mobilnosti prebivalcev Slovenije in njihove prostorske identifikacije ne moremo govoriti o (visoki) vključenosti v globalno družbo. Na drugi strani pa je v Sloveniji opaziti, da upada delež tistih, ki so proti odpiranju in sproščanju globalizacijskih tokov. Na splošno velja, da se z oddaljevanjem od nastanka nacionalne države (1991) zmanjšuje etnična distanca oz. ksenofobija, poleg tega pa se v Sloveniji uveljavlja nov koncept državljanstva, ki se ločuje od načel etničnega razmejevanja, izključevanja in lojalnosti partikularnim skupnostim. Prehajamo torej k modernemu razumevanju državljanstva, ki je utemeljeno na formalno-pravnem in ne na etničnem načelu, prehajamo od naroda k naciji.

Nenazadnje pa, kar zadeva odnos Slovenk in Slovencev do cerkve in religioznosti, lahko Slovenijo uvrstimo med sekularizirane države.

Igličeva je poskušala z operacionalizacijo vrednotnih orientacij v Sloveniji (Iglič, 2004b). Ugotovila je, da se v Sloveniji oblikujejo štiri vrednotne usmeritve, tradicionalizem, materializem, egoistični in solidarni individualizem. Za tradicionalizem sta značilni ubogljivost in vernost, na račun samostojnosti in odgovornosti, za egoistični individualizem je značilna samostojnost, na račun nesebičnosti, za materializem sta značilni varčnost in trdo delo, na račun strpnosti in spoštovanja, za solidaren individualizem pa odločnost in domišljija, na račun lepega vedenja in varčnosti. Igličeva sklepa, da imamo v Sloveniji, v primerjavi z drugimi evropskimi državami, opraviti z močno prisotnim egoističnim individualizmom, s pomanjkanjem solidarnega individualizma in s

tradicionalno usmerjenostjo, v sklopu katere se vernost povezuje z ubogljivostjo (ibid.).²⁶ Prvi vrednotni element pobezuje z dediščino privatiziranega socialnega življenja iz obdobja socializma, drugega pa s katolicizmom. Oboje je Inglehart tudi izpostavil v svoji študiji (ibid.).

Naj spomnim, da je Inglehart opredelil dve razsežji, s pomočjo katerih lahko umestimo družbe v kulturni zemljevid sveta, razsežje 'tradicionalnih' vs 'sekularno-racionalnih' usmeritev in razsežje 'vrednot preživetja' vs 'vrednot samoizražanja'. Slovenija se na razsežju tradicionalno-sekularno uvršča relativno visoko (precej višje kot Hrvaška), na razsežju materialistično-postmaterialistično pa je nekje na sredini med obema poloma (podobno kot Hrvaška).²⁷ Vsaj za egoizem lahko predpostavimo, da se prekriva z materialističnim polom Inglehartovega koordinatnega sistema, na ravni psihološke strukture pa z nekaterimi predpostavkami slovenskega narodnega značaja.

Predstavljeni podatki kažejo, da se je Slovenija znašla na vrednotnem križišču. Same spremembe in smer sprememb vodijo do sklepa, da ne samo, da se Slovenija vrednotno spreminja, temveč tudi, da bo vrednotno prilagajanje uspešno. Vrednotno prilagajanje bo idiosinkretično, vsaj do neke mere bo pogojeno z zgodovinskim izkustvom in tradicijo (odnos do Slovenk in Slovencev do dela, globlji sloj vrednot, ki se navezuje na ključne poteze 'narodnega značaja', vključno z materializmom in egoizmom), poleg tega bo vrednotno prilagajanje dodatno pospešil proces modernizacije oz. globalizacije. Sklopa 'endogenih' vrednot in 'eksogenih' modernizacijskih pritiskov bi lahko omogočila uspešen preboj med družbe inovativnosti in znanja, ali pa vsaj vztrajanje na razvojni polperiferiji. Morda se bo Slovenija na Inglehartovem vrednotnem zemljevidu sveta močno pomešala s protestantskimi družbami in postala zanimiv posabnež?

Literatura:

Adam, F., Rončević, B. in Tomšič, M. (2005) "Cultural (In)Compatibility: Old and New EU Members in Comparison", rokopis

Bernik, I. In Malnar, B. (2003) »Political culture in post-communist Europe: Radical cultural change or adaptation on the basis of old cultural patterns?«, v: Political culture in post-communist Europe: Attitudes in the new democracies, ur.: Detlef Pollack in Joerg Jacobs, Aldershot: Ashgate

Bernik, I. (2004) »Slovensko javno mnenje, povej, kdo srečen v deželi je tej«, v: S Slovenkami in Slovenci na štiri oči, ur.: Brina Malnar in Ivan Bernik, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK

²⁶ Do podobne razvrstitve je prišla tudi Uletova, v sklopu analize vrednot mladih Slovenk in Slovencev (Ule, 2002).

²⁷ Na tem mestu ne bom poskušal z interpretacijo pravkar navedenih podatkov, to je stvar prihodnjih raziskav in analiz. Vsekakor pa bi bila primerjava značilnost psihološke strukture Slovenk in Slovencev (gre za ti. 'narodni značaj') in umestitev v Inglehartov koordinatni sistem ter opredelitve vrednotnih usmeritev, kot jih je opredelila Igljčeva. Z slovenski narodni značaj naj bi bili namreč značilni vsaj naslednje usmeritve: materializem, konservativizem in delavnost, na ravni psiholoških značilnosti pa močno poudarjena introvertnost in psihotizem, ki se iztekata v avtodestruktivnost.

Hafner-Fink, M. (2004) »Državljanstvo, (nacionalna) identiteta in odnos do tujcev«, v: S Slovenkami in Slovenci na štiri oči, ur.: Brina Malnar in Ivan Bernik, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK

Iglič, H. (2004a) »Tri ravni socialnega kapitala v Sloveniji«, v: S Slovenkami in Slovenci na štiri oči, ur.: Brina Malnar in Ivan Bernik, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK

Iglič, H. (2004b) »Dejavniki nizke stopnje zaupanja v Sloveniji«, Družboslovne razprave, letnik 20, št. 46-47

Inglehart, R. (1997) "Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies", Princeton, Chichester: Princeton University Press

Inglehart, R. (2000) "Culture and Democracy", v: Culture Matters. How values Shape Human Progress, ur.: Samuel P. Huntington in Lawrence E. Harrison, New York: Basic Books

Mlinar, Z. In Štebe, J. (2004) »Odpiranje v svet v zavesti Slovencev«, v: S Slovenkami in Slovenci na štiri oči, ur.: Brina Malnar in Ivan Bernik, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK

Mrak, M., Rojec, M. and Silva-Jauregui, C. (2004) "Overview: Slovenia's Threefold Transition", v: Slovenia From Yugoslavia to the European Union, ur.: M. Mrak, M. Rojec and C. Silva-Jauregui, Washington D.C.: The World Bank

Poročilo o človekovem razvoju (2001) uredila M. Hanžek in M. Gregorčič, Ljubljana, UMAR in UNDP

Porter, M.E. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*, New York: The Free Press

Porter, M.E. (2004), "Building the Microeconomic Foundations of Prosperity: Findings from the Business Competitiveness Index", *Global Competitiveness Report 2004-2005*, Geneve: World Economic Forum

Rek, M. (2005) "Economic and Business Culture (in Slovenia)", rokopis

Rojec, M., Šušteršič, J., Vasle, B., Bednaš, M. and Jurančič, S. (2004) "The Rise and Decline of Gradualism in Slovenia", *Post-Communist Economies*, Vol. 16, No. 4, December

Rus, V. in Toš, N. (2005) "Vrednote Slovencev in Evropejcev", *Dokumenti SJM*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede

Sala-I-Martin, X. and Artadi, E.V. (2004) "The Global Competitiveness Index", *Global Competitiveness Report 2004-2005*, Geneve: World Economic Forum

Smrke, M. (2004) »A/teizem in srečnost v medevropskih primerjavah«, v: S Slovenkami in Slovenci na štiri oči, ur.: Brina Malnar in Ivan Bernik, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK

Stanojević, M. (2003) »Workers Power in Transition Economies: The Cases of Serbia and Slovenia«, *European Journal of Industrial Relations*, Volume 9, Number 3

Stanojević, M. (2005) »Slovenia: Rigidity or 'Negotiated' Flexibility?«, rokopis

Šušteršič, J. (2004) "Political Economy of Slovenia's Transition", v: Slovenia From Yugoslavia to the European Union, ur.: M. Mrak, M. Rojec in C. Silva-Jauregui, Washington D.C.: The World Bank

Ule, M. in Kuhar, M. (2002) "Sodobna mladina: izziv sprememb", v: Mladina 2000: slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje, ur.: Vlado Mihelj, Maribor: Aristej

Vodopivec, M. (2004) "Labor Market Developments in the 1990s", v: Slovenia From Yugoslavia to the European Union, ur.: M. Mrak, M. Rojec in C. Silva-Jauregui, Washington D.C.: The World Bank